

Jacob van Eyck in Heusden

Hildo van Engen

Een nieuwe straatnaam – de Jacob van Eyckpassage – en een volwaardig festival laten er geen misverstand over bestaan: Heusden is trots op zijn muzikale zoon. Inderdaad wordt doorgaans aangenomen dat Jacob van Eyck geboren werd in Heusden, en er ook opgroeide. Omdat hij vanaf zijn geboorte blind was, zou Jacob tot op hoge leeftijd bij zijn moeder zijn blijven wonen, totdat hij in 1625, ongeveer vijfendertig jaar oud, verhuisde naar Utrecht. Daar verwierf hij grote faam als blokfluitist, klokkendeskundige en beiaardier in dienst van de stad en het Domkapittel. Jacobs langdurige verblijf in zijn geboorteplaats roept de vraag op, hoe hij in het kleine Heusden zoveel kennis van speelklokken kan hebben opgedaan. Het Jacob van Eyckfestival 2018 is een goede aanleiding om nog eens na te gaan wat de Heusdense archieven over hem te zeggen hebben. Veel van deze bronnen zijn in eerdere publicaties al eens besproken, bijvoorbeeld in het proefschrift *Klokkenkunst te Utrecht tot 1700* dat Dick van den Hul verdedigde in 1982 en in *Jacob van Eyck en de anderen*, de dissertatie van Thiemo Wind uit 2006. Toch levert een zoektocht in de archieven nog enkele nieuwe gegevens op over het leven van Jacob van Eyck. Voordat zijn Heusdense periode ter sprake komt, wordt ingegaan op de rol die zijn directe verwanten speelden in de Nederlandse Opstand. Enkele episodes uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) hebben Van Eycks levensloop namelijk sterk beïnvloed.

Van katholiek naar protestant

Jacob van Eyck stamde uit een eerbiedwaardig Brabants adellijk geslacht, waaraan hij zijn titel 'jonkheer' dankte. Zijn voorvaderen bekleedden veelal prominente bestuurlijke functies. Jacobs vader, Godevaart van Eyck, was werkzaam als rentmeester, aanvankelijk in dienst van de Staten van Brabant. Dat hij behoorde tot de stedelijke elite van 's-Hertogenbosch blijkt wel uit de omstandigheid dat het stadsbestuur hem en zijn echtgenote Heilwich Bacx in 1576 een vat wijn schonk ter gelegenheid van hun huwelijk.

Ook Jacobs moeder Heilwich was afkomstig uit vooraanstaande Bossche kringen. In het licht van de Heusdense geschiedenis is deze familie Bacx hoogst interessant. In 1578 immers werd Heilwichs broer Johan Bacx benoemd tot gouverneur, niet lang daarna eveneens tot kasteleindrossaard van Heusden. Hij was ter plaatse de hoogste vertegenwoordiger van de landsregering, met grote militaire en rechterlijke bevoegdheden die hij uitoefende vanuit het Heusdense kasteel. Een jaar eerder, in 1577, had Heusden partij gekozen voor de opstandelingen onder leiding van Willem van Oranje. Hoewel Johan Bacx opgroeide in een rooms-katholiek milieu in 's-Hertogenbosch, was hij overtuigd protestant geworden. Dat gold ook voor zijn broers Simon, Paulus en Marcelis. Zij bleven aanvankelijk in 's-Hertogenbosch,

waar zij direct betrokken waren bij de oprichting van het Schermersgilde, een burgermilitie die in woelige tijden bijdroeg aan de verdediging van de stad.

Dit Schermersgilde kreeg in toenemende mate een protestantse signatuur. Een ingrijpende gebeurtenis voltrok zich medio 1579, nadat Maastricht in handen was gevallen van het Spaanse leger onder aanvoering van de hertog van Parma. Omdat verwacht werd dat de Spanjaarden verder zouden optrekken naar het noorden, bereidden de inwoners van 's-Hertogenbosch zich voor op een aanval. In deze gespannen situatie kwam het tot een gewapend treffen tussen rooms-katholieke inwoners en de Schermers, met enkele tientallen doden en nog veel meer gewonden tot gevolg (afbeelding 1). Dit leidde ertoe dat Bossche protestanten in groten getale hun stad ontvluchtten. Naar schatting verliet een vijfde deel van de bevolking de stad; velen weken uit naar noordelijker gelegen steden zoals Zaltbommel, Gorinchem en Heusden.

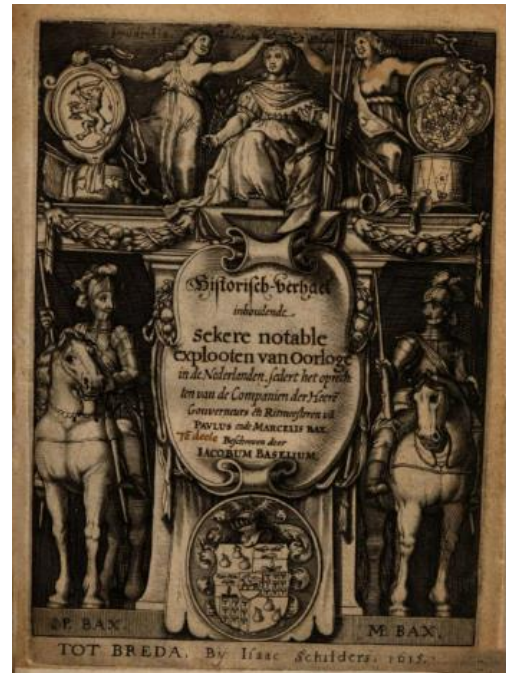

Afbeelding 1. Het Schermersoproer van 1579 in 's-Hertogenbosch, schilderij door Jan van Diepenbeeck, circa 1600 (Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch).

Ook de gebroeders Bacx verlieten 's-Hertogenbosch. Heusden was voor hen een voor de hand liggende bestemming, omdat hun broer Johan er op het kasteel resideerde. In de jaren die volgden, werd Heusden voorzien van vestingwallen die het stadje en zijn achterland moesten verdedigen tegen vijandelijke legers uit het zuiden. Terwijl de werkzaamheden aan de fortificatie in volle gang waren, voerden de gebroeders Bacx herhaaldelijk plundertochten uit in de omgeving van 's-Hertogenbosch, en soms vormde ook deze stad zelf het doelwit. Aan deze vanuit Heusden gecoördineerde acties kwam pas een einde nadat de Bossche magistraat de vader van de broers Bacx aansprak op de daden van zijn zoons in Heusden. Deze Jacob

Bacx, die nog altijd in 's-Hertogenbosch woonde, werd onder huisarrest geplaatst en door het stadsbestuur enkele keren gedwongen om zijn zoons er per brief toe te bewegen hun vijandige acties te staken.

De zonen Bacx verklaarden zich daartoe pas bereid, toen er bedreigd werd dat het afgehakte hoofd van hun vader in een zak naar Heusden zou worden gestuurd. In 1582 verzochten Paulus en Marcelis Bacx om van Heusden naar elders te worden overgeplaatst. Zo belandden zij in Bergen op Zoom, waar zij een ruitereenheid oprichtten. Hun beider militaire loopbaan zou er een grote vlucht nemen. In 1592 werd Paulus benoemd tot gouverneur van Bergen op Zoom, om na zijn dood in 1606 te worden opgevolgd door Marcelis. Hij zou deze toppositie bekleden tot zijn overlijden, eind 1617. Beide broers waren in de loop der jaren betrokken bij tal van militaire acties in de gehele Nederlanden. Hun reputatie steeg daardoor tot grote hoogte, wat onder meer tot uitdrukking komt in de lijvige beschrijving van hun heldendaden die in 1615 door de nazaten van de Bergen op Zoomse predikant Johannes Baselius in druk werden gebracht (afbeelding 2).

Afbeelding 2: Titelblad van het in 1615 gedrukte werk dat de Bergen op Zoomse predikant Baselius wijdde aan de daden van Paulus en Marcelis Bacx.

Een attestatie uit Bergen op Zoom

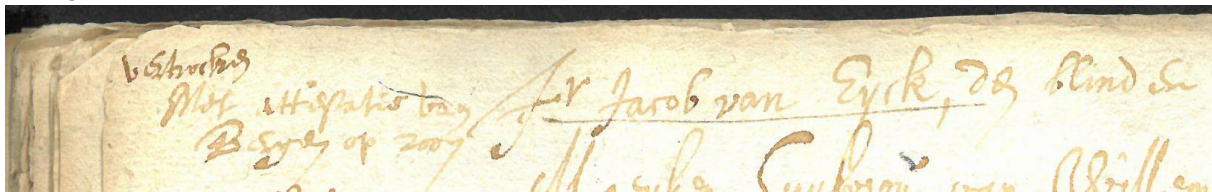
Terug naar Jacob van Eyck. Uit een verklaring die hij op latere leeftijd aflegde, is bekend dat hij moet zijn geboren in 1589 of 1590. Jammer genoeg is er uit deze jaren geen Heusdens doopboek bewaard gebleven, maar omdat een enkele jaren eerder gemaakt overzicht van lidmaten van de Heusdense kerk melding maakt van 'jonker Goderwart van Eyck', Jacobs vader dus, is de kans inderdaad groot dat Jacob in Heusden ter wereld kwam. Opmerkelijk genoeg komt het gezin van Godevaart van Eyck en Heilwich Bacx verder nauwelijks in een Heusdense context voor. Dat Godevaart in 1599 werd aangeslagen voor een soort vermogensbelasting in Heusden, betekent misschien (maar niet noodzakelijkerwijs) dat Heusden zijn thuisbasis was.

Hoe dat ook zij: als Jacob inderdaad in Heusden is opgegroeid, dan zal hij zijn vader maar weinig in zijn nabijheid hebben gehad. Godevaarts werk als ontvanger maakte hem tot een belangrijke figuur op het krijgstoneel van de vroege Opstand: mede met de Brabantse belastingen die hij inde en verdeelde werd de oorlog gefinancierd. In uiteenlopende bronnen duikt Godevaart van Eyck op in telkens wisselende plaatsen zoals Dordrecht, Zaltbommel,

Geertruidenberg, Breda, en soms ook in Heusden. Omdat het bijhouden van een deugdelijke administratie niet zijn sterkste kant was, gaven zijn Haagse werkgevers in 1589 – dus rondom de geboorte van Jacob! – de opdracht om Godevaart op te sporen in Dordrecht of in Heusden. Hij werd meegevoerd naar Den Haag om zich te verantwoorden, maar omdat zijn boekhouding niet boven water kwam, werd hem zijn ambt ontnomen. Aangezien Godevaart niet te kwader trouw had gehandeld, kwam hij tegen het einde van de zestiende eeuw toch weer in aanmerking voor een betrekking. Als commissaris van de monstering – een soort financieel toezichthouder op het krijgsbedrijf – in dienst van de Staten-Generaal was Godevaart evenmin vaak thuis. Vanaf 1601 reisde hij enkele keren naar het belegerde Oostende, waar zich een van de meest langdurige en bloederige taferelen uit de Opstand afspeelde. Waarschijnlijk is Godevaart tijdens een van deze reizen in 1604 gestorven.

Zoals gezegd: afgezien van de twee hierboven al genoemde vermeldingen schitteren Godevaart en zijn gezin in de Heusdense archieven door afwezigheid. Het staat daarom bepaald niet vast dat Jacob van Eyck zijn jeugd daadwerkelijk doorbracht in Heusden. Een nieuw gegeven wijst er zelfs op dat hij voor kortere of langere tijd juist ergens anders vertoefde. In het al genoemde lidmatenboek van de Heusdense kerk bevindt zich de eerste gedocumenteerde aanwijzing voor Jacobs bestaan. In een overzicht dat is bijgehouden vanaf 1617 wordt hij vermeld als 'jonker Jacob van Eyck, den blinde'. Buitengewoon belangrijk is de notitie die er in de marge werd bijgeschreven: 'Met attestatie van Bergen op Zoom' (afbeelding 3). Hier is verwezen naar de verklaring van goed gedrag van de kerkenraad van Bergen op Zoom die Jacob meebracht toen hij zich, waarschijnlijk in 1618, vanuit die plaats in Heusden vestigde.

Afbeelding 3. Vermelding van Jacob van Eyck in het lidmatenregister van de Heusdense kerk (Streekarchief Langstraat Heusden Altena, archief NH gemeente Heusden, inv. nr. 18).

Dat Van Eyck uit Bergen op Zoom afkomstig was, is geen toeval. Het heeft er alle schijn van dat Jacob daar in de omgeving is geweest van zijn twee beroemde ooms, misschien sinds de dood van zijn vader in 1604 maar mogelijk al vanaf zijn vroege jeugd. Het is bepaald niet uitgesloten dat hij er deel uitmaakte van de omvangrijke huishouding van de Bergense gouverneur. De muzikale vorming van Jacob van Eyck heeft waarschijnlijk plaatsgevonden in Bergen op Zoom, al staat vast dat hij er niet optrad als stadsbeiaardier. Veelzeggend is het dat Jacob vrijwel meteen na het overlijden van Marcelis Bacx in 1617 opdook in Heusden. Na het uiteenvallen van de Bergen op Zoomse entourage waarvan hij deel uitmaakte, zocht Jacob zijn heil elders. In Heusden bevonden zich zijn moeder Heilwich en zijn zuster Anna.

Achterstallig onderhoud in Heusden

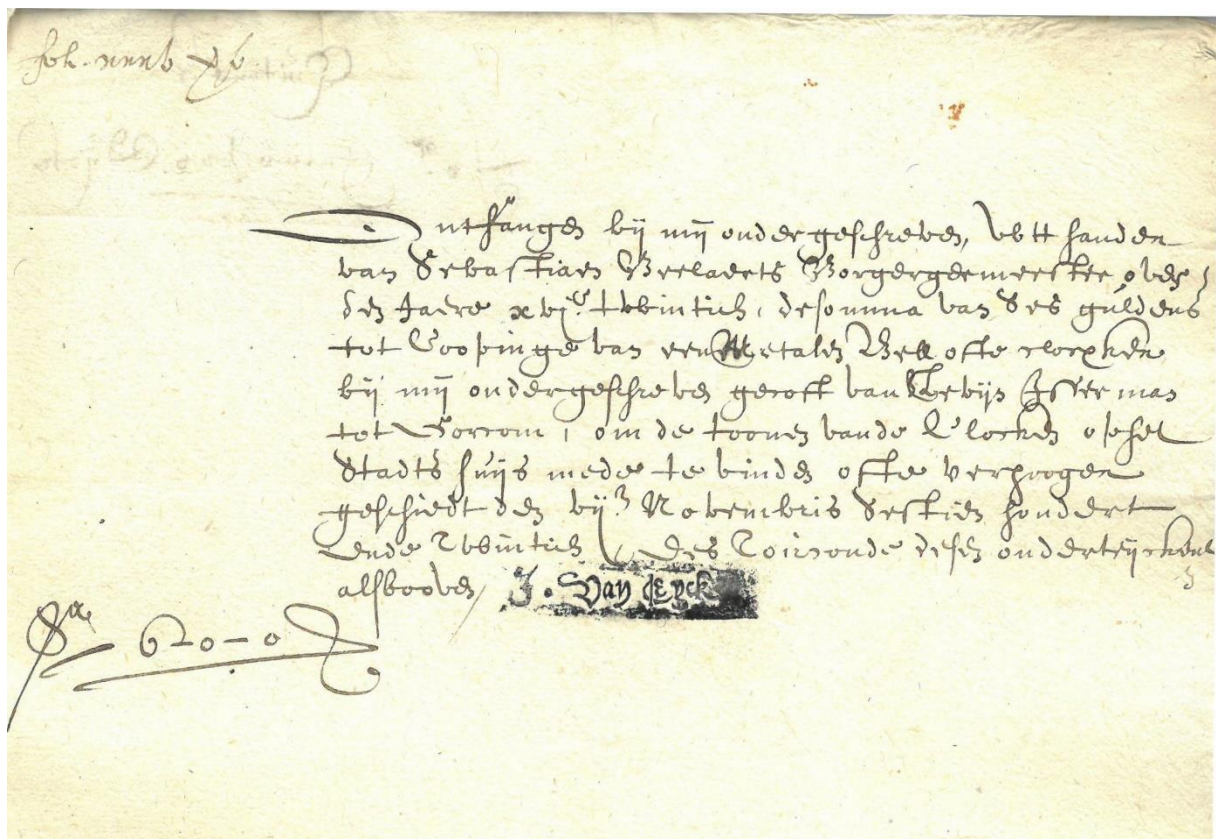
Zicht op de bezigheden van Jacob van Eyck in Heusden is er voor het eerst in 1619. In de jaarlijkse rekeningen van het stadsbestuur – voorzover bewaard gebleven – en in de lijvige dossiers met de bij die rekeningen behorende kwitanties wordt Jacob in de periode 1619-1624 herhaaldelijk genoemd. Zijn komst naar Heusden viel in het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), een langdurige wapenstilstand die het stadsbestuur de gelegenheid gaf om een aantal herstelwerkzaamheden te verrichten aan het stadhuis. Hoewel dat stadhuis dateerde van de jaren tachtig van de zestiende eeuw en in 1619 dus nog maar enkele decennia oud was, was voor sommige onderdelen van het gebouw onderhoud hoogst noodzakelijk. Dat gold in elk geval voor de stadhuistoren en het daarin aanwezige uurwerk en klokkenspel, dat enkele jaren eerder al door de stadsbeiaardier te slecht was bevonden om te worden bespeeld. Blijkens de declaratie van een timmerman uit 1619 was een deel van de houten stijlen in de lantaarn, het bovenste gedeelte van de toren, zodanig verrot dat er al een klok naar beneden was gezakt. Omwonenden van het stadhuis vreesden dat hun huizen door een van de andere klokjes getroffen konden worden.

In deze omstandigheden trof het dat Jacob van Eyck in Heusden neerstreek. Toeval of niet, zijn expertise viel er in goede aarde, en onder meer het stadsbestuur maakte daarvan dankbaar gebruik. De betekenis van een goed uurwerk en klokkenspel moet niet worden onderschat: het onderstreepte niet alleen de stedelijke uitstraling van de gemeenschap maar had ook een praktische functie, niet in de laatste plaats voor de in Heusden gelegerde garnizoenen.

Jacobs bemoeienis met de reparaties was intensief: hij was zelf veelvuldig bij de uitvoering van de werkzaamheden aanwezig, en gaf dan aanwijzingen aan de werklieden. Zijn goede gehoor was daarbij van wezenlijk belang, zo blijkt uit de opmerking van een timmerman. Die beklom eens de stadhuistoren nadat 'joncker Jacop' hem had verteld dat het halve uursklokje een van de stijlen in de lantaarn raakte. Nadere inspectie wees uit dat het klokje tegen een stuk lood aansloeg, dat door de timmerman eenvoudig weer aan de stijl kon worden vastgemaakt.

Een declaratie van de stedelijke kamerbewaarder maakt duidelijk dat op verschillende momenten in 1619 op stadskosten werd gezorgd voor bier, wijn en maaltijden ten behoeve van een gezelschap dat bestond uit een horlogemaker, een smid annex slotenmaker, enkele timmerlieden en jonker Jacob van Eyck. In juni van dat jaar assisteerde Jacob gedurende vier dagen timmerman Jan Dirksz bij diens werkzaamheden in de toren, onder meer bij het wijzigen van de draad van de slagklok. Jacob was er ook bij toen dezelfde timmerman en zijn zoon ijzeren gespen en 'houvasten' in de toren aanbrachten om de ophanging van de klokken te versterken. Op aanwijzingen van Van Eyck werd in 1619 ook een nieuwe klaviatuur in de stadhuistoren geïnstalleerd, met veertien handmatig te bedienen toetsen en zes voetpedalen.

Ook na deze ingrepen was de toestand van het Heusdense klokkenspel nog niet naar ieders zin. In 1620 slaagde Jacob van Eyck er namens het stadsbestuur in om in Gorinchem een klein klokje aan te schaffen, dat hem kon helpen bij het stemmen van de bestaande klokken in de stadhuistoren. De kwitantie die de blinde Jacob daarvoor indiende bij het stadsbestuur is door middel van een naamstempeltje ondertekend (afbeelding 4). In hetzelfde jaar maakte een slotenmaker vijf sleutels, opdat Jacob voortaan zelf toegang had tot de stadshuistoren. Dat een timmerman voor hem ook een bankje vervaardigde, wijst erop dat Jacob het stedelijke klokkenspel ook zelf bespeelde. Ook het jaar erop zette Jacob zich in voor verdere verbeteringen. Van het stadsbestuur ontving hij een bedrag waarmee hij in Amsterdam of Utrecht op zoek kon gaan naar enkele klokken waarmee het Heusdense speelwerk vergroot of verbeterd zou kunnen worden. Blijkbaar gebeurde dit op initiatief van Van Eyck zelf, die had geconstateerd dat enkele klokjes in de stadhuistoren 'inden thoon nijet so recht en sijn'.

Afbeelding 4. Kwitantie van Jacob van Eyck vanwege de aanschaf van een klokje in Gorinchem, 7 november 1620 (Streekarchief Langstraat Heusden Altena, archief stadsbestuur Heusden, inv. nr. E 216).

Zo kwamen Van Eycks kennis en kunde aan de stad ten goede, zonder dat hij een vast dienstverband had. Op incidentele basis werd hij door het stadsbestuur beloond: van burgemeester Sebastian Beelaerts ontving Jacob eind mei 1620 een bedrag van 44 gulden voor zijn inspanningen 'aen 't speelwerck van de clocken opden stadhuijsthoren'. In dat bedrag was

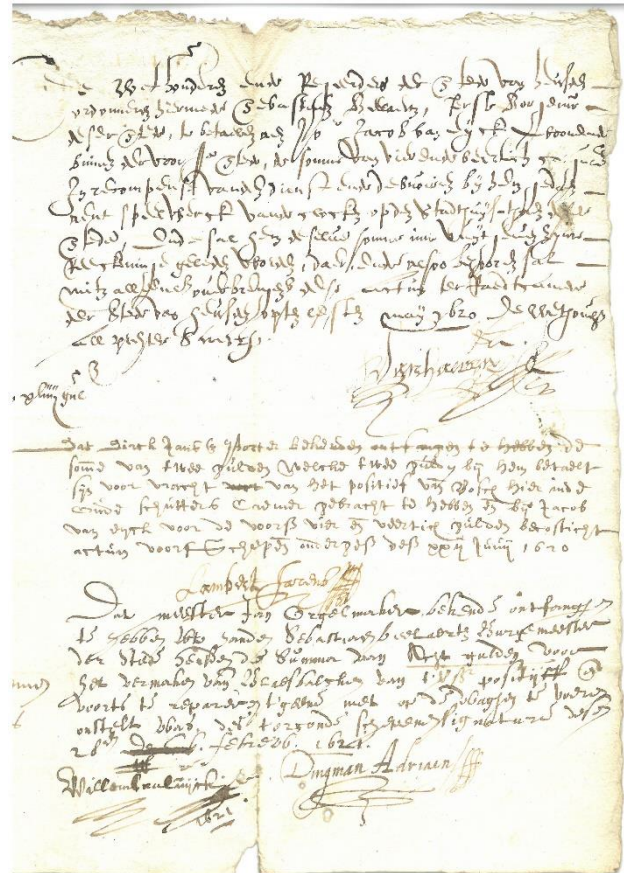

al rekening gehouden met een vergoeding voor een klein orgel ('positijff') dat Jacob in 's-Hertogenbosch had gekocht. Nadat het op een wagen naar Heusden was vervoerd, werd het daar weer opgebouwd in het onderkomen van de oude schutters aan de Putterstraat. Er moest een orgelmaker aan te pas komen om de blaasbalgen te repareren, en de schade te herstellen die het orgel tijdens het transport had opgelopen (afbeelding 5).

Een baan als klokkensteller

Toen met ingang van 1622 in Heusden de functie van klokkensteller vacant werd, was Jacob van Eyck de aangewezen man om deze werkzaamheden op zich te nemen. Het was de taak van de klokkensteller om met enige regelmaat de noten in de speeltrommel te verplaatsen zodat het klokkenspel, voorafgaand aan het slaan van de hele en halve uren, een nieuwe melodie kon laten klinken. Het stadsbestuur betaalde Jacob hiervoor 30 gulden per jaar, welk bedrag in twee gelijke termijnen werd uitgekeerd. Vanzelfsprekend bleef Jacob ook in zijn nieuwe functie nauw betrokken bij het onderhoud van de stadhuistoren en de verdere verbetering van het klokkenspel. Zo fungeerde hij in 1623 als tussenpersoon bij de werkzaamheden die leidekker Jacob Cornelisz aan de toren verrichtte. Aan timmerman Jan Dirksz bracht Van Eyck het verzoek van een van de burgemeesters over om een klokkengieter te helpen die boven in de toren de klank en resonantie van twee speelklokken en de slagklok wilde verbeteren door uit die klokken wat metaal te verwijderen. Deze voorbeelden maken duidelijk dat Jacob van Eyck goed in staat was om op te treden als intermediair tussen de bestuurlijke elite en de werklieden die de wensen van het stadsbestuur uitvoerden.

Jacobs Heusdense activiteiten verhinderden hem niet om zich ook elders verdienstelijk te maken. In hetzelfde jaar 1623 zorgde Van Eyck er in Utrecht voor dat bij het carillon in de Domtoren de draadverbindingen tussen speeltrommel en de klokken werden vervangen. Een jaar later verbleef hij zelfs drie maanden in de Domstad, voor de installatie van een nieuwe

Afbeelding 5. Kwitantie in verband met een betaling aan Jacob van Eyck voor zijn werkzaamheden aan de speelklokken in de stadhuistoren en voor de aanschaf en reparatie van een orgel voor de oude schutters (Streekarchief Langstraat Heusden Altena, archief stadbestuur Heusden, inv. nr. E 216).

speeltafel. Die was overigens in Heusden vervaardigd, ongetwijfeld op Jacobs aanwijzingen. En tegen het einde van 1624 reisde hij opnieuw naar Utrecht, om er een verbetering door te voeren in de bevestiging van de klepel van enkele zware luidklokken.

Utrecht

Het is duidelijk dat Jacob van Eyck in Utrecht indruk had gemaakt met zijn ingrepen in het klokkenspel van de Domkerk. Met ingang van 1625 trad hij in vaste dienst van het Domkapittel. Voortaan viel het onderhoud van het klokkenspel en het uurwerk van de Domtoren onder zijn verantwoordelijkheid. Hiervoor ontving hij op jaarbasis maar liefst driehonderdvijftig gulden, een veelvoud van hetgeen hij in Heusden had verdiend. Al snel drukte Jacob, in de woorden van Thiemo Wind, 'zijn persoonlijke stempel op alles wat in Utrecht met luidklokken, uurwerken en beiaards te maken had'.

Bij Jacobs besluit om Heusden voor Utrecht te verruilen speelde waarschijnlijk ook het overlijden van zijn moeder een rol. De zieke Heilwich Bacx liet begin 1623 haar testament opstellen, en vermoedelijk is zij niet lang daarna overleden. Op het moment dat Jacob Heusden verliet, in 1625, trad zijn broer Casper er als kastelein-drossaard aan. Een sleutelstuk met zijn wapen siert nog altijd het Heusdense stadhuis (afbeelding 6). Na de inname van Breda in 1625 nam de betekenis van Heusden als frontierstad verder toe dan ooit tevoren; de verdediging van Holland hing nu in sterke mate af van de Heusdense vesting. Aan die situatie kwam weer een einde in 1629, toen de legers van Frederik Hendrik 's-Hertogenbosch innamen.

Afbeelding 6. Sleutelstuk van kastelein-drossaard Casper van Eyck in het voormalige stadhuis van Heusden.

Jacob van Eyck bleef tot het einde van zijn leven, in 1657, werkzaam in Utrecht. Behalve als kenner van speelklokken verwierf hij hier ook grote faam als blokfluitist en als componist. Zijn roem zou zich uitstrekken over de gehele Noordelijke Nederlanden.

Slot

Jacob van Eyck is weliswaar geboren in Heusden, maar hij groeide in elk geval deels op in Bergen op Zoom, waar hij moet hebben verbleven in de directe omgeving van de gouverneurs Paulus en Marcelis Bacx. In hoeverre hij er in aanraking is gekomen met klokken, moet nader worden onderzocht. Na zijn terugkeer naar Heusden rond 1618 komen Jacobs kennis en kunde daar uitstekend van pas. Van Eyck speelde er een centrale rol bij het onderhoud en de verbetering van het stedelijke klokkenspel. Omdat hij door zijn afkomst op gelijke voet stond met de bestuurlijke elite, was hij een nuttige verbindingschakel tussen de vertegenwoordigers

van het stadsbestuur en de in te schakelen ambachtslieden. Zijn aanstelling, vanaf 1622, als klokkensteller in Heusden zal voor Jacob welkom zijn geweest, maar het zal voor iedereen duidelijk zijn geweest dat zijn verdiensten elders op een beter honorarium konden rekenen. Tijdens zijn relatief korte verblijf in Heusden heeft het stadje zeer van Jacobs inbreng geprofiteerd, en sindsdien is Jacob van Eyck onlosmakelijk met Heusden verbonden. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat Jacob van Eyck belangrijker is voor Heusden, dan Heusden voor Van Eyck.